

RADİKAL FEMİNİST KURAM VE ANNELİK SÖYLEMİ

Radical Feminist Theory and Motherhood Discourse

Ayşe MERMUTLU

Fırat Üniversitesi, Elazığ/TÜRKİYE
amermutlul@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-8144-820X

Funda TAŞ ÇETİN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi, Elazığ/TÜRKİYE
fundatas21@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-6940-691X

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1364026

Sayfa: 163-176

Makale Gönderim Tarihi

21/09/2023

Makale Kabul Tarihi

19/11/2023

* Bu çalışma Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında devam etmekte olan "Çocuk Yetiştirme Pratikleri Bağlamında Değişen Annelik Deneyimleri: Mardin Örneği" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Radikal feminist kuramdaki annelik tartışmalarına odaklanan ve annelik, doğurganlık, çocuk bakımı gibi konularda radikal feminist kuramın temel yaklaşımını anlamayı ve açıklamayı amaçlayan bu çalışma literatür taramasına dayanan betimsel bir çalışmadır. Radikal feminizm, kadın-erkek eşitsizliğinin temel nedeni olarak ataerkil sistemi görmektedir ve bu eşitsizliği sonlandırmak için ataerkil düzeni ortadan kaldırmak gerektiğini düşünmektedir. Bir sistem olarak veya bir tarihsel blok olarak ataerkilliği var eden ve sürdürülebilir kılan belli yapılar vardır. Radikal feministlere göre ataerkil sistem genel olarak aile kurumunun ve özel olarak da annelik pratiği üzerinden yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla onlara göre geleneksel aile kurumunun ve annelik pratiğinin yeniden ele alınması ve nihayetinde dönüştürülmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Radikal Feminizm, Annelik, Doğurganlık, Çocuk Bakımı.

Abstract

This study, which focuses on the motherhood debates in radical feminist theory and aims to understand and explain the basic approach of radical feminist theory on issues such as motherhood, fertility and child care, is a descriptive study based on a literature review. Radical feminism sees the patriarchal system as the main cause of inequality between men and women, and in order to end this inequality, it is necessary to abolish the patriarchal order. There are certain structures that create and sustain patriarchy as a system or as a historical bloc. According to radical feminists, the patriarchal system is reproduced through the institution of the family in general and the practice of motherhood in particular. Therefore, the traditional institution of the family and the practice of motherhood need to be reconsidered and ultimately transformed.

Keywords: Gender, Radical Feminism, Motherhood, Fertility, Childcare.

Giriş

Feminizm çok yönlü, çok katmanlı bir kavramdır. Feminizm, erkek otoritesinin olmadığı bir yaşam biçimi, kadın hakları için mücadele eden bir aktivizm veya kadın odaklı bilimsel/düşünsel bir perspektif olarak tarif edilebilir. Düşünsel bir perspektif olarak feminizm kadının toplumsal konumunu izah etmek için *cinsiyet (sex)* ve *toplumsal cinsiyet (gender)* kavramlarını ortaya koymuştur. Cinsiyet kadın veya erkek olmanın biyolojik-fizyolojik özelliklerini tarif ederken; toplumsal cinsiyet ise toplumsal olarak inşa edilen kadın ve erkek rollerini, statülerini ve kimliklerini tarif etmektedir. Dolayısıyla biyolojik cinsiyet özellikleri doğuştan kazanılırken; toplumsal cinsiyet kimliği ise toplumsal olarak inşa edilmektedir. Kısacası toplumsal cinsiyet zaman içerisinde biyolojik cinsiyete iliştilen bazı vasıflar olarak tanımlanabilir. Toplumsal cinsiyet kadının duygusal, kırılgan, ev işlerine, çocuk bakımına yatkın; erkeğin rasyonel, güçlü ve evin dışındaki işlere yatkın olduğu şeklindeki kabullerin birer inşa olduğuna dikkat çekmektedir. Nihayetinde kadın ile erkek arasındaki bu kategorik ayrımlar erkek egemen bir toplumsal düzenin oluşmasını sağlamaktadır (Oakley, 1985; Hill, 2003: 12; Scott, 2007: 38; Berkley, 2009: 16; Butler, 2010: 50).

Birinci dalga feminizm annelik olgusunu bir problem alanı olarak görmüyordu. Çünkü söz konusu dönemde kadının henüz birey olmaktan kaynaklanan hakları söz konusu değildi. Ancak *ikinci dalga feminizm* annelik olgusunu toplumsal cinsiyetle ilintilendirerek gündeme taşıdı. İkinci dalga feminist hareket içerisindeki radikal kuramcılar, doğum ve emzirme biyolojik kadın kimliği ile ilgili olsa da kadın kimliğine iliştilen “annelik” vasfının toplumsal bir inşa olduğunu vurguladılar. Çocuk bakımı, çocuk büyütme ve aile içi çocuk eğitiminin kadının biyolojik kimliği ile bir ilişkisi olmadığını, söz konusu bu pratiklerin “iş” olarak yorumlanabileceğine dikkat

çekmişlerdir. Ataerkil ideoloji bu “işlere” duygusal ve mitolojik bir form kazandırarak kadın kimliği ile özdeşleştirmiştir. Kadını bu yolla ev içi mekâna hapseden ataerkil sistem, kadınları imtiyazlı statü ve konumlardan uzaklaştırmaktadır. Radikal feminizme göre “annelik” olarak masumlaştırılan bu işlerin eşitlikçi bir zeminde erkeklerle paylaşılması gerekir.

Radikal feminizmin annelik söylemine odaklanan bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle feminizm kavramsal olarak açıklanmış ve feminizmin tarihsel serüvenine yer verilmiştir. Devamında feminist kuramlar içerisinde radikal feminizmin nasıl konumlandığı ve hangi iddiaları ile diğer kuramlardan farklılaştığını görmek için feminist kuramlar tartışılmıştır. Son olarak radikal feminist kuramların annelik pratiğini nasıl yorumladıkları analiz edilmiş ve sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

Feminizm Nedir?

Feminizm, kadın anlamına gelen Latince kökenli “femine” sözcüğünden türemiştir. Çok yönlü bir kavram olan feminizm siyasal bir ideoloji, bilimsel bir yaklaşım, kuramsal bir paradigma ve aynı zamanda bir sosyal hareket olarak değerlendirilebilir. Feminizm bir hak talebi olarak 1792’de Mary Wollstonecraft’ın “*A Vindication of the Rights of Women*” eserinin yayınlanmasıyla akademik alanda ve gündelik dilde yer almaya başlamıştır (Sevim, 2005:7-8). 18. yüzyılda ortaya çıkan Aydınlanma Hareketi ile beraber kadınlar; siyasal, kültürel, toplumsal, yönetsel gibi birçok alanda var olan eşitsizliklere ve toplumsal rollerine karşı mücadele etmeye başlamışlardır. Kadınların özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal olarak ikincil olarak görülen statülerine karşı verdikleri mücadeleleri feminizm kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Taş, 2016: 163).

Yukarıda da ifade edildiği üzere feminizm çok yönlü bir kavramdır. Bunun için feminizmin birden çok tanımı ve tarifi söz konusudur. Feminist düşünür Bell Hooks’a (2012: 9) göre feminizm en yalın ifadesiyle cinsiyetçiliği, baskıyı, cinsiyetçi sömürüyü sonlandırmak isteyen bir harekettir. Farklı görüşleri temel alan feminist gruplar ve grupların ortaya çıkardıkları farklı yaklaşımlar olmasına rağmen bütün feminist yaklaşımların kadınların durumunu iyileştirme arzuları ortak bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır (Jaggar, 1988: 5-8). Bu bağlamda Juliet Mitchel (1984: 17) feminizmi erkeklere tanınan toplumsal, hukuki, ekonomik ve siyasal hakların tamamının kadınlara da verilmesi gerekliliği üzerinde duran, kadının toplum içindeki rolünü daha geniş alanlara taşımaya, statüsünü yükseltmeye çalışan bir doktrin olarak tarif eder. Hem kamusal alanla hem de özel alanla ilgili olan bu doktrin, ekonomik, hukuki, siyasi ve toplumsal düzenlemelerle kadınların dışlanmışlığına ve ezilmişliğine odaklanır. (David, 2000: 102) 20. yüzyıl düşünce dünyası içerisinde hatırı sayılır bir yer edinen feminist düşünce aynı zamanda disiplinler arası akademik bir bilmiş tarzıdır (Finger ve Rosner, 2001). Kısacası feminizm, cinsiyeti temel bir analiz birimi olarak gören faaliyetler, teoriler, varsayımlar, felsefeler, yaklaşımlar ve perspektifler toplamıdır (Zalewski, 1995: 341; Ataman, 2009: 2).

Fatmagül Berktaş (2014: 3) feminizmin aktivizm yönüne dikkat çekmektedir. Ona göre feminizm kadınların cinsiyetlerinden dolayı karşı karşıya kaldıkları kısıtlamalara, zorluklara, baskılara karşı çıkan ve bu kısıtlama, zorluk ve baskıları bertaraf edecek maddi ve düşünsel unsurları da kapsayan bir mücadele ve direnme güdüsüdür. Andree Michel’in (1995: 5-7), feminizm tarifi de benzer şekilde aktivizme işaret eder, Ona göre feminizm “kadınların kendi aralarında bir

dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadeledir.” Necla ise feminizmi, “cinslerin eşitliği kuramına dayanan, kadınlara eşit haklar isteyen, temelde kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeye amaçlayan bir siyasal akım” olarak tarif eder (Arat, 2010: 29-30)

Feminizmin temel hareket noktası kadını ikincilleştiren geleneksel kadın-erkek ilişkilerini dönüştürmektir (Steeves, 1994: 107). Çünkü feminist düşünürler toplumsal bağlamda kadınlar ve erkekler arasında bir çatışmanın olduğunu düşünmektedirler. Bu çatışma biyolojik temelli bir çatışmadan ziyade, bütün toplumsal alanlarda dinamizmi sağlayan, değişimi tetikleyen ve insanlık tarihini etkileyen ancak kadınların aleyhine işleyen bir güçtür (Mitchel, 1984: 11-12).

Gün Taş (2016: 163-165) feminizmin felsefe, sosyoloji, politika ve etik alanlarından meydana geldiğini ve en önemli öznesinin kadın olduğunu ifade etmektedir. Feminizm kadınlara ilişkin tartışmalar sonucunda kendi içinde yeni söylemlerin, eylemlerin, algıların ve kuramsal yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Feminizmin temel hedefi kadının özgürlüğünü ve temel haklarını temin etmektir. Bunu sağlamak için feminizm ataerkil yapıların ve olguların ortadan kaldırılmasını hedefler. Feminizm temelde kadının toplumdaki statüsü, kadınların ev içi ve dışındaki rolleri, kadınların erkeğe göre ikinci konumu, cinsiyet farklılıkları, ataerkil toplum yapısı ve erkek egemen iktidar yaklaşımları ve baskıları gibi konulara odaklanmaktadır. Bu anlamda feminizmin günümüzde iş/emek, eğitim, çocuk bakımı vb. konulardaki kadın-erkek eşitsizliği, kürtaj hakkı, kadın sağlığı, kadına yönelik şiddet ve LGBTİQ haklarına kadar uzanabilen farklı alanlardaki birçok konuyu kapsadığını söylemek mümkündür.

Feminizmin Tarihsel Serüveni

Kadının toplumsal statüsünü sorunsallaştıran bir hareket olarak feminizm 18. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar hem gelişerek hem de dönüşerek var olagelmıştır. Ancak feminizmin her dönemde öncelikleri ve tezleri farklılaşmıştır. Feminizm ile ilgili literatüre bakıldığında feminizmin tarihinin üç dalga, dönem veya kuşak olarak tartışıldığını görmekteyiz. Bunlar, birinci feminist dalga, ikinci feminist dalga ve üçüncü feminist dalga olarak tasnif edilmektedir. Tüm bu dalgalara çalışmamızda tezleri ve toplumsal bağlamları çerçevesinde yer vermekte fayda vardır.

Birinci Dalga Feminizm: Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında yayınlanan *Kadın Haklarının Gerektirilmesi* (Vindication of the Rights of Women) isimli çalışmasının feminist felsefe tarihinde önemli bir yeri vardır (Wollstonecraft, 2012). Birinci dalga feminizm Wollstonecraft'ın bu çalışmasında dile getirdiği taleplere odaklanmaktadır. Feminizmin birinci dalgası olarak tarif edilen bu dönem 1840-1920 arası yıllara denk gelmektedir. Bu dönem kadınların kamusal alanda görünür olmaya başladığı bir dönemdir. 19. yüzyılda demokrasi, özgürlük ve eşitlik düşüncesinin daha fazla toplumsallaşması kadınlar için de bir motivasyon kaynağına dönüşmüş ve kadınlar haklarını daha özgür şekilde savunma hakkı yakalamışlardır. Birinci dalga feminizm, kadınların eğitim alma (eğitsel), oy kullanma (siyasal), iş yaşamına katılma (ekonomik) gibi haklarına odaklanmıştır. Bu dönemde özellikle oy kullanma konusunda kazanımlar elde edilmiştir. Bu bakımdan birinci dalganın kadının vatandaşlık hakkını merkezine aldığı söylenebilir. Nitekim oy kullanma hakkı da vatandaşlık ile yakından ilgilidir. Bu açıdan birinci dalga feminizm, söz konusu dönemde radikal sayılabilecek kadınların oy verme, eğitim ve çalışma hakları gibi konuları gündeme getirmiştir ve bu konularda adımların atılmasını sağlamışlardır (Güngör Baran, 2021).

İkinci Dalga Feminizm: İkinci dalga feminizm 1960-1988 yılları arası döneme denk gelmektedir. Tıpkı Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi* metninin birinci dalga feminizmine ilham kaynağı olması gibi ikinci dalga feminizmine de Bell Hooks'un *Ben Kadın Değil miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm* (Ain't I a Woman: Black Women and Feminism) isimli eseri ilham kaynağı olmuştur. (Hooks, 2015). İkinci dalga feminizmi kadın kimliğinin homojen bir kimlik olarak görülmesine karşı çıkıyordu. Ayrıca siyah kadınların feminist hareket içinde görmezden geldiği iddia ediliyordu. Bu durumun feminist hareket içinde ırkçılığı ve sınıfsal ayrımcılığı beslediği savunuluyordu. Dolayısıyla kadın olmanın homojen ve tekil bir tanımı ve tarifi olamayacağı kadınlık deneyimlerinin etnik, sınıfsal vb değişkenlere göre farklılaştığı dile getiriliyordu. Feminist söyleme yöneltilen bu eleştirilerin neticesinde ikinci dalga feminizmi kadın kimliği ile ilgili çoğulcu bir yaklaşım önermekteydi. Çünkü siyah kadınların, engelli kadınların, Latin kadınların, lezbiyenlerin, biseksüel kadınların kadınlık deneyimlerinin farklı olduğu savunuluyordu. İkinci dalga feminizminin öncüleri radikal ve kültürel feministler olarak bilinirler. Radikal ve kültürel feministler mikro iktidar alanlarında erkek egemenliğine karşı mücadele etmişlerdir. "Özel olan politiktir" temel mottosu üzerinden kariyer yapma, ev içi işler, çocuk bakma, üreme gibi konuları gündeme taşımışlardır. (Güngör Baran, 2021; Baumgardner, 2011).

Üçüncü Dalga Feminizm: 1988-2010 yılları arasına denk gelen üçüncü dalga feminizmi özellikle yaşanan büyük kültürel değişimle ortaya çıkmıştır ve postmodern düşünceden beslenmektedir (Donovan, 2001:351-352). 1980'lerin sonuna geldiğinde, somut feminist bir yaşam deneyimi veya pratiği ortaya çıkmıştır. Feminist kadın veya erkekler daha öznel feminist yaşamlar sürmüşlerdir. Bu anlamda kadınlar da spor yapıyor, maratonda koşuyor, cinsel yaşamlarının özgürlüğünü ve sorumluluğunu kendileri alıyor; eğitim gören kadın sayısı artıyor, kadınlar yönetici pozisyonlarında çalışıyorlardı. Üçüncü dalga feminizminin bu yönüyle teoriden taşan bir yönü vardır. Bu feminist dalganın ayırt edici bir özelliği de biseksüel, lezbiyen ve trans kimliğinin feminist hareket içerisinde belirgin bir şekilde görünür olmasıdır. Üçüncü dalga feminizm, bireysel özgürleşmeye odaklandığı, bir anlamda ikinci dalga feminizmin "özel olan politiktir" anlayışının tersine düştüğü için eleştirilmektedir. Ortaya çıkışının başlarında mikropolitik alanlara odaklanan üçüncü dalga feminizmin 20. yüzyılın sonlarında bireyselleşmeye odaklanması bazıları tarafından apolitikleşme olarak görülmüş ve bu nedenle kadın hareketinin daha önce var olan etkileme gücünü kaybettiği iddia edilmiştir (Baumgardner, 2011; Güngör Baran, 2021).

Üçüncü Dalga feminizmi diğer iki dalgaya göre daha geniş bir perspektife sahiptir (Özveri, 2009:210). Bu dönemde feministler kadın haklarının yanında savaş, güvenlik, ekonomik kalkınma, az gelişmişlik, çevre sorunları, sosyal eşitlik, sosyal gruplara saygı, adalette eşitlik gibi konularda da alternatif kadın bakış açıları geliştirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla diğer iki dalga aktivizm olarak kalırken; üçüncü dalganın bir paradigma olduğu söylenebilir (Taş, 2016: 172).

Feminizm Mi, Feminizmler Mi?

Feminizm, Aydınlanma Hareketinin sağladığı "özgürlükçü" koşullarda kadın özgürlüğünü, cinsiyet eşitliğini merkezine alan bir toplumsal hareket ve bilimsel perspektiftir. 18. Yüzyılda kadınların temel haklarını sağlamak için yola çıkan feminist hareket, geçen yaklaşık üç yüz yıllık süreçte yelpazesini genişleterek ve kadınlarla ilgili birçok problemi gündemine alarak yoluna devam etmiştir. Feminist hareket genişledikçe hareketin içerisinde farklı perspektifler de oluşmaya

başlamıştır. Dolayısıyla feminizmden değil; feminizmlerden söz etmek daha doğru olacaktır. Bu bağlamda feminizmin liberal feminizm, kültürel feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, ekolojik feminizm, postmodern feminizm gibi geniş bir kuramsal yelpazesi vardır (Yörük, 2009). Bu çalışmada ana akım kuramlar olarak liberal, Marksist ve radikal feminist kuramlara yer verilecektir.

Liberal Feminizm: Liberal feminizm, bütün feminist kuramların öncülüdür. Yukarıda söz edilen bütün kuramların bu kuramın içerisinde boy verdiğini söylemek mümkündür. Bu kuram klasik feminizm olarak da bilinmektedir. (Ramzanoğlu, 1998: 28; Sevim, 2005: 55). Liberal feminizm dönemsel olarak birinci dalga feminizme denk gelmektedir ve en önemli temsilcisi Mary Wollstonecraft'tır. Liberal feminizmin temel hedefi kadının birey olmaktan kaynaklanan haklarının sağlanmasıdır. Liberal feminizm temel dayanağı John Stuart Mill'in *The Subjection of Women* isimli eserindeki eşitlikçi tezlerdir (Lorraine, 2000, 303; Dikici, 2016: 524-526).

Liberal feminizm, Aydınlanma Hareketi ile toplumsallaşan bazı haklardan kadınların mahrum kaldığını savunmaktadır. Bu haklar oy verme, eğitim alma, mülkiyet edinme, çalışma hayatına katılma gibi haklardır. Liberal feminist hareketin merkezinde bu haklar vardır. Bu yönüyle liberal feminist kuram ataerki anlayışa bir karşı çıkış olarak değil; bir eşitlik arayışı olarak okunabilir (Heywood, 2014, 305).

Liberal feministlere göre kadın-erkek eşitliği kadının kamusal hayata katılması ile sağlanabilir. Bunun için kadının kamusal hayata katılımının önündeki engellerin kaldırılması birinci önceliklerdir. Kadınların çalışma hayatına katılmaları için fırsat eşitliği sağlanmalı ve eşit işe eşit ücret politikası uygulanmalıdır. Kadının ev alanına hapsedilmemesi için kreş hakkı ve emzirme izni tanınmalıdır. Kısacası liberal feministler kadınlar için çalışma hayatında, aile hayatında ve sosyal hayatta eşitlik için mücadele vermektedirler (Çaha, 1996: 149).

Marksist-Sosyalist Feminizm: Marksist feminizm ile sosyalist feminizm birçok çalışmada iki ayrı kuram olarak değerlendirilmektedir. Aslında bu iki yaklaşım bazı konularda farklılaşsa da ortaklaştıkları konular daha fazladır. Bu yüzden bu çalışmada bu iki yaklaşımı Marksist-sosyalist feminizm olarak formüle edilmiştir. Gerçekte çağdaş Marksist-sosyalist feminizmin artık katışıksız bir Marksizm'den çok, (temelde) radikal feminizm tarafından değiştirilmiş bir Marksizm'i temsil ettiğini göstermek adına 'sosyalist feminizm' diye adlandırılması daha yerinde olur. (Donavan, 2001: 130). Dolayısıyla bu iki kavram birbirinin yerine kullanılabilir.

Liberal feminizm, kadın-erkek eşitliğine odaklanırken; Marksist-sosyalist feminizm kadınların ezilmişliğini sömürü düzenine bağlar. Dolayısıyla kadın-erkek eşitsizliğini sınıfsal bir düzleme taşır. Ve bunu gidermenin yolunun da liberal feminizmin iddia ettiği gibi fırsat eşitliği yaratmaktan değil; kapitalist sömürü düzenini ortadan kaldırıp yerine sosyalist düzeni kurmaktan geçmekte olduğunu ileri sürmektedir.

Marksist-sosyalist feminizm, Karl Marks ve Friedrich Engels'in bilimsel sosyalizm olarak kavramsallaştırdıkları öğretinin klasik temelleri olarak görülen bazı eserlerinden yararlanarak ortaya çıkmıştır. (Yörük, 2009). Marx'ın kavramsal repertuarının yanında *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* (1990) isimli çalışmasının Marksist-sosyalist feminizmin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Marksist-sosyalist feministler özellikle Marx'ın yabancılaşma kavramsallaştırmasından fazlasıyla etkilenmişlerdir. Marksist-sosyalist feministler yabancılaşmayı

kendinden kopuş, başkalarından kopuş ve anlam duygusundan kopuş olarak değerlendirmişler. Ev işi deneyimi sıkıcı, önemsiz ve soyutlayıcı niteliklerinden dolayı yabancılaştırıcı bir pratik olarak görülmüştür. Ayrıca biyolojik yeniden üretim olarak cinsellik ve üreme de kadınları entelektüel ve iş yaşamından uzaklaştırdığı için bu minvalde yorumlanmıştır (Donavan, 2001: 153; Yörük, 2009: 68).

Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni (1990) isimli eserinde Engels ilkel komünal toplumlarda anaerkil bir düzen olduğunu savunur. Yerleşik hayata geçişle beraber ataerkil bir düzen kurulmuştur. Marksist-sosyalist feminist kurama göre ataerkil toplumsal sistemdeki ailenin karşısına alternatif bir aile tarzı getirilmektedir. Marx'a göre, toplumsal devrimin en temel görevi, ailenin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Toplumsal bütünleşme kan ortaklığıyla değil, iktisadi işlev ortaklığıyla oluşmalıdır (İmançer, 2002: 156; Dikici, 2016: 527).

Marksist-sosyalist feminizm kadınların toplumsal durumunu açıklamak için Marksist toplumsal çözümlemeden yararlanır. Bu anlamda kadınlar arasındaki etnik, ekonomik ve kimlikli farklara rağmen kadınların ortak ezilen bir sınıf olduğunu iddia eder. Kadınların emek sömürsününün mağdurları olduğunu ve bunun giderilmesi için eşit işe eşit ücret talebini dillendirir. Bunların yanında kadınların iş yaşamındaki koşullarının iyileştirilmesi için pozitif hakları gündeme getirir (Demir, 1997; Kayhan, 1997; Donovan, 2001; Yörük, 2009).

Radikal Feminizm: Radikal feminizm, 1970'lerden sonra ortaya çıkan kadın ve erkek arasındaki eşitsiz toplumsal ilişkileri temelden sorgulayan bir hareket ve politik düşüncedir. Kadın erkek arasındaki iktidar ilişkisini kapitalizm, sınıf, ırk gibi değişkenlere değil, ataerkil toplumsal düzene bağlamaktadırlar. Radikal feminizm 1960 sonrası siyahi hareketinden fazlasıyla etkilenmiştir. Radikal feministler, 'özel olan politiktir' söylemi üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ailede yeniden üretildiğini vurgulamaktadırlar. Kadın ile erkek arasındaki asimetric ve eşitsiz, erkek lehine olan iktidar ilişkisi aileden başlayarak eğitim, iş, siyaset, din gibi diğer toplumsal kurumlara yayılmaktadır. Bu durumu ters yüz etmek için radikal girişimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Radikal feministlerin yaklaşımları diğer feministlere göre daha köktenci bir eğilim göstermektedir. Radikal bir feminist, yasal değişiklikler yoluyla sistemde ayarlamalar yapmak yerine ataerkilliği ortadan kaldırmayı amaçlar. Sosyalist veya Marksist feminizmdeki aksine radikal feministler baskıyı ekonomik veya sınıfsal bir meseleye indirgemeye direnirler. Radikal feminizm, erkek ve kadın arasında görülen eşitsizliğin ataerkil köklerine, kadınların erkekler tarafından toplumsal tahakkümüne vurgu yapar. Radikal feminizm, ataerkilliği, toplumsal hakları, ayrıcalıkları ve gücü öncelikle cinsiyete göre bölen ve sonuç olarak kadınları ezen ve erkekleri ayrıcalıklı kılan bir şey olarak görür. Radikal feminizmin en önemli temsilcileri Kate Millett, Shulamith Firestone, Ann Oakley olsa da Ti-Grace Atkinson, Susan Brownmiller, Phyllis Chester, Corrine Grad Coleman, Mary Daly, Andrea Dworkin, Germaine Greer, Carol Hanisch, Jill Johnston, Catherine MacKinnon, Robin Morgan, Ellen Willis, ve Monique Wittig gibi isimleri de bu kuramın temsilcileri arasında sayabiliriz.

Radikal feminizm, 1968 hareketi içinde vücut bulmuştur. Ancak 1960'larda savaş karşıtı ve yeni sol siyasi hareketlere katıldıkları görülen kadınlar, hareket içindeki erkeklerle eşit olmadıklarını hatta hareketten dışlandıklarını öne sürmüşlerdir. Savaş karşıtı ve sol hareketten ayrılan kadınlar birinci dalga feminizmdeki aşarak ve Marksist-sosyalist feminizmdeki sınıf

söylemini terk ederek daha radikal talepler için mücadeleyi seçmiştir. Artık mücadele ataerkil düzenle olacaktır. Bundan dolayı, radikal feministler mevcut sistemdeki siyasi eyleme şüpheyle yaklaştılar ve bunun yerine ataerkilliği ve ataerkillikle ilişkili hiyerarşik yapıları baltalayan kültür değişimine odaklandılar. Bu bağlamda radikal feministlerin ilgilendiği temel sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (<https://www.thoughtco.com/what-is-radical-feminism-3528997>).

Doğum yapmak, kürtaj yaptırmak, doğum kontrolü kullanmak veya kısırlaştırılmak için seçim yapma özgürlüğü de dahil kadınlar için üreme hakları.

Gerek kamu politikalarında gerek özel ilişkilerde geleneksel cinsiyet rollerini yıkmak.

Radikal feministlerin tamamı bu görüşe katılmasa da, pornografiyi kadınlara zarar veren bir endüstri ve uygulama olarak görmek.

Tecavüzün seks arayışı değil de, ataerkil gücün bir ifadesi olduğunu görmek.

Ataerkillik altında fahişeliği kadınların hem cinsel hem de ekonomik anlamda ezilmesi olarak okumak.

Kültürümüzün ataerkil varsayımlara ne düzeyde dayandığını sorgulayan annelik, evlilik, aile, çekirdek aile ve cinsellik eleştirisi.

Geçmişten günümüze ataerkil iktidarı merkeze alan başta hükümet olmak üzere din de dâhil diğer bütün kurumların eleştirisi.

Kısacası 1968 hareketi içerisinde ve 1968'in politik koşullarında gelişen fakat zamanla bağımsız bir kadın hareketine dönüşen radikal feminizm ataerkil iktidara ve ataerkil iktidarı yeniden üreten toplumsal araçlara/ilişkilere odaklanmaktadır. Liberal feminizm kadınların birey olmalarından kaynaklanan temel haklarına odaklanırken; Marxsit-sosyalist feminizm kadınların kapitalist düzenden ve sınıfsal konumlarından kaynaklanan mağduriyetlerine odaklanmaktadır. Radikal feminizm ise kadın-erkek eşitsizliğinin yeniden üretildiği mikro iktidar ilişkilerini hedefine koyar. Bunun için "özel olan politiktir" söylemini sloganlaştırır. Bu kuram kadın kimliğini sınıf zemininde değil de "kız kardeşlik" zemininde bütünleştirmektedir. Kadınların ikincilleştirilen toplumsal konumlarının da ataerkil sistemden kaynaklandığını öne sürmektedir. Onun için bu adil olmayan düzeni kadınların lehine değiştirmek için ataerkil düzeni ve ataerkil düzenin yeniden üretildiği toplumsal kurumları dönüştürmek, gerektiğinde de ortadan kaldırmak gerekir. Radikal feministlere göre genelde aile özel de ise annelik kurumu ataerkil sistemi yeniden üreten kurumlardır. Radikal feministler bu sebepten ötürü annelik kurumuna eleştirel yaklaşmaktadırlar.

Radikal Feminist Kuram'da "Annelik" Söylemi

Radikal feminist kuramda annelik pratiğinin nasıl değerlendirildiğine bakmadan önce *ataerkil* sistemi açıklamakta fayda vardır. Çünkü kadın sömürüsüne dayanan bu sistem aile, din, politika eğitim gibi kurumlar üzerinden yeniden üretilmektedir. Özellikle aile, *ataerkil* ideolojinin inşa ettiği rol ve değerlerin bireye aktarıldığı temel toplumsal kurumdur. Annelik aile düzeninde annelik rolü ve anneliğe bağlı doğurganlık, bakım, ev işleri belli söylemler üzerinden kadın kimliğine iliştilir. Dolayısıyla burada *ataerkillik* kavramına bir parantez açmak faydalı olacaktır. Fatime Güneş'e (2017: 247-248) göre *ataerkillik* kavramının ilk tanımlarına Weber'in metinlerinde rastlanmaktadır. Weber *ataerkilliği* özel bir tür otorite ilişkisi olarak tanımlamıştır. Ona göre *ataerkillik* daha geleneksel

toplumlarda hane halkı üzerinde otoritenin babadan oğula geçtiği ve belirli bir kişi tarafından uygulandığı bir sisteme karşılık gelmektedir (Weber, 1995: 337-38). Hartman ise (2012: 174) ataerkilliği erkeklerin kadınlar üzerinde tahakkümü olarak tanımlar.

Radikal feminizmin önemli temsilcilerinden Kate Millett, *Cinsel Politika* (1987) isimli eserinde tarihteki bütün toplumlar gibi günümüz toplumlarının da ataerkil olduğunu söylemektedir. Gücün vücut bulduğu yapılar olan devletlerde ekonomiden tutun militarist kurumlara kadar bütün araçlar erkeklerin kontrolindedir. Ataerkil devletlerde yaşlı erkekler kadınlara ve genç erkeklere hükmederler. Kadınların cinsellikleri ve doğurganlıkları erkekler tarafından denetim altında tutulur. Erkekler kadınlar üzerinde ataerkil bir iktidara sahiptir ki bu iktidar kendini değişik şekillerde var eder. Ataerkillik de eğitim gibi ailede başlar bunun özellikle de çocukluk dönemindeki toplumsallaşma süreciyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Radikal feministlere göre eğer ataerkillik ortadan kaldırılır, radikal bir şekilde cinsellik değişirse ancak o zaman kadınlar ve erkekler eşit duruma gelebilirler (Güneş, 2017: 248). Ataerkilliğin ortadan kaldırılması için onu var eden veya yeniden üreten araçların da eleştirinin süzgecinden geçmesi gerekir. Bu anlamda annelikle ilgili geleneksel söylemin de yeniden ele alınması gerekir.

İlk radikal feministlerden olan Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği* (1993) isimli eserinde ataerkilliği bir tahakküm ilişkisi olarak tarif eder. Firestone'a göre kadınların baskı altına alınmasının maddi kaynağı biyolojik annelik, adet görme ve heteroseksüel yeniden üretim üzerindeki erkek tahakkümüdür. Kadınlara yönelik baskının, tahakkümün kaynağı biyolojik olduğu için kadının kurtuluşu da ancak biyolojik devrimle gerçekleşebilecektir. Bilimsel gelişmeler (suni dölleme, tüp bebek vb.) kadınların biyolojik devrimi gerçekleştirmeleri için önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu devrim sayesinde cinsiyete dayalı roller değişecek ve kadınlar daha da özgürleşeceklerdir (Güneş, 2017: 249).

Annelik feminist kuramların tartışmalı konularından biridir. Kültürel feminizm anneliğin kadınları özel kıldığını ve özgürleştirdiğini savunurken; radikal feministler ise ataerkil sistemin aile, annelik, doğurganlık ve çocuk dolayısıyla kadınları tahakküm altına aldığını savunmaktadır. 1960'larda başlayan radikal feminist söylem, anneliğe eleştirel bir yaklaşım benimsedi ve anneliğin reddini, kadının boyun eğdirilmesinin üstesinden gelmek ve eşitlik kazanmak için bir ön koşul olarak gördü. Bu yaklaşımın nüvelerini Simon de Beauvoir (1993) daha önceleri *İkinci Cinsiyet* isimli kitabında atmıştı. Çünkü Simon de Beauvoir, anneliği kadının *öteki* olarak görülmesine neden olan temel özellik olarak görüyordu (Neyer ve Bernerdi, 2011: 164-165).

Birçok feminist düşünürün göre annelik, kadın olmanın doğası ile ilişkilendirilerek annelik üzerinden yaratılan bağımlılık ilişkisinin üzerini örtmektedir. Oysaki radikal feministler annelik ve doğa arasındaki bu bağlantının tarihsel, sosyal, yasal, politik ve felsefi olarak inşa edildiğini göstermeye çalışmaktadırlar. Radikal feministler, anneliğin kadınlara doğuştan gelen içgüdüsel bir görev olduğu şeklindeki yaygın varsayıma karşı çıkıp; anneliğin bir iş/emek olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Annelikle ilgili mitolojik söylemlerin tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesi ve meşrulaştırılması anlamına geldiğini savunmuşlardır. Anneliğin biyolojik olduğu kadar sosyal yönlerinin de olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. İnşa edilen sosyal annelik söyleminin kadınların çocuk doğuran, yetiştiren kişiler olarak algılanmasına yol açtığını savunmuşlardır. Onlara göre anneliğin izdüşümleri olan, doğurganlık, çocuk bakımı gibi pratiklerle kadın ev mekânına

hapsedildi, çalışma hayatından uzaklaştırıldı. Bu yolla kadınların hem daha kolay kontrol altına alındığını hem de kadının üretici kapasitesinin küçümsendiğini vurgulamışlardır (Neyer ve Bernerdi, 2011: 165-166).

Ataerkil ideolojik sistem “normatif” bir annelik tarifini evrenselleştirmiştir. Bu tanıma göre annelik klasik bir aile ortamında anlam kazanırken, bunun dışındaki annelik biçimleri “anormal” annelikler olarak damgalandı. Bu yolla bekâr anneler, üvey anneler, siyah annelerle ilgili ayrımcı ve dışlayıcı bir hegemonya üretildi. Ataerkil ideoloji anneliği kadın olmanın formu olarak sunup anne ol(a)mayan ya da olmak istemeyen kadınlarla ilgili ayrıca “ötekileştirici” sistem yaratmaktadır (Badinter, 2011).

Ann Oakley de annelik ve doğum üzerinden kadının ailedeki belirlenmiş konumuna dikkat çeker. Oakley’e göre bu süreç annelik efsanesiyle işlemektedir ve bu efsane üç aşamalı bir anlayışla sağlanır. Bunların birincisi çocukların annelerine ihtiyaç duyduğunu, ikinci anlayış annelerin çocuklarına ihtiyaç duyduğunu ve üçüncü anlayış da anneliğin kadınların yaşamındaki en büyük başarıları olduğunu telkin eder. Annelik belki de kadınların kendilerini gerçekleştirmenin yegâne yolu olarak gösterilir. Bir başka deyişle yapılan telkinlerle kadınlar anne olmaya kendiliğinden ihtiyaç duymaya başlarlar. Oakley’e göre bu efsane kadınların gördüğü eziyetin ana kaynağıdır ve üç önermeyi de kanıtlayan herhangi bir bulgu yoktur. Oakley çocukluğundan beri anneliğe şartlandırılmış olarak büyüyen bir kızın anneliğe ihtiyaç duyacağını, anne ile yaşamaya alışkın çocuğun anneye ihtiyaç duyacağını ama bunları genel geçer ilkeler olarak kabul etmenin doğru olmayacağını belirtir (Oakley, 1974: 186; Çağıl, 2020: 141).

Radikal feministlere göre, kadının baskı altında olmasının sebebi, *cinsel sınıf* sistemidir. Kadınların bu baskıdan kurtulması için bunun kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda “*peki cinsel sınıf sistemi nasıl kaldırılabilir*” sorusuna cevap aranmaktadır. Buna cevaben öncelikle kadınlar ile erkekler arasındaki biyolojik farklılığı en aza indirecek üretim teknolojilerinin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Geliştirilen yeni teknolojilerle annelik, eski anlam ve işlevini kaybedecektir. Yeni yöntemlerle uygun yasal düzenlemeler yapıldığında her çocuk dünyaya getiren anne, ona bakmak zorunda kalmayacak, çocuk büyütme isteyen de çocuk doğurmaya mecbur kalmayacaktır. Bu bağlamda bazı radikal feministlerin annelik üzerindeki yerleşmiş anlayışa karşı olduğu açığa çıkmaktadır (Demir, 1997: 66).

1980’den sonra ortaya çıkan postmodern ve postyapısalcı feminist kuramlar, radikal feminist kuramın anneliği bir tahakküm ilişkisine sığdıran perspektifine karşı çıkar. Onlara göre sabit bir “kadın” kategorisi olmadığı gibi sabit bir “annelik” kategorisi de yoktur. Anne olmak, bir kadının edinebileceği diğer birçok kimlik gibi kadın kimliğinin bir parçası olarak görülmelidir. Annelik ne “öteki” veya “ikinci cinsiyet” olmayı, ne de kendi başına boyun eğmeyi ima eder. Anneliği bir faillik durumu olarak değerlendirirler. Bu yaklaşıma göre anneliğin duygusal, entelektüel ve çoğu zaman manevi ödülleri vurgulanır; bakım ve annelik arzusu, kadınların inkâr etmek yerine hayatlarında yeniden meşrulaştırmaya çalışmaları gereken bir güç olarak görülür. Postyapısalcı feministler iktidar yapılarının üstesinden gelmek için anneliği reddetmezler; anneliği ataerkil sistemin yeniden üretilmesinde bir araç olarak işlev görmekten kurtarmayı önceliklemler (Neyer ve Bernerdi, 2011: 167). Kısacası postmodern ve postyapısalcı feminist kuramlar, anneliği yaratıcı bir kapasite olarak görmeyi yeğlemektedirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Aydınlanma hareketi ile beraber insan hakları, eşitlik ve özgürlük gibi alanlarda önemli ilerlemeler yaşandı. Bütün toplumsal kesimler insan olmalarından kaynaklanan haklarını elde etmenin mücadelesini vermeye başladılar. Bu dönemde binlerce yıldır, toplumda ikincil bir konumu olan ve temel insani haklarından mahrum olan kadınlar da erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele etmeye başladılar. Kadınların temel haklarını elde etmek için 18.yüzyılda başlattıkları bu mücadele feminizm olarak bilinmektedir. Günümüze gelindiğinde feminizmin sadece bir hak arayışı olmayı aştığını bir toplumsal harekete, bir ideolojiye ve dahası bir bilimsel perspektife dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Feminizmin tarihine baktığımızda yaygın olarak üç dönemselleştirmenin yapıldığını görmekteyiz. Birinci dalga feminizm kadınların temel haklarını sağlamayı amaçlar. Kadının erkekle eşit olduğunu ve eğitim, çalışma ve siyasi alanlarda erkekle eşit haklara kavuşması gerektiğini savunur. İkinci dalga feminizm, kadını ikincilleştiren mikro iktidar alanlarına yönelir. Ev içi emek, çocuk bakımı vb. işlerin kadınlara özdeşleştirilmesini eleştirir. "Özel olan politiktir" mottosu ile dikkati bu alana yöneltir. Üçüncü dalga feminizm ise refleksif bir yaklaşımdır. Projeksiyonu kadın hareketinin içine tutar. Kadın hareketinin bazı kadınları görmezden geldiğini ve homejen bir kadın tasavvuru yanlışlığına düştüğünü dile getirir. Buna karşılık kadın kimliğine dair çoğulcu bir perspektif geliştirir.

Feminizmin yekpare bir söylemi, felsefesi, hedefi, ideolojisi yoktur. Bu anlamda birden çok feminist yaklaşımdan/kuramdan söz edilebilir. Bu yaklaşımlar liberal feminizm, radikal feminizm ve Marksist-sosyalist feminizm olmak üzere üç ana akım feminizm olarak bilinmektedir. Liberal feminizm erken dönem feminist harekete denk gelir. Burada kadının birey olmaktan kaynaklanan eğitim hakkı, çalışma hakkı, oy verme hakkı, miras hakkı gibi konular ön plana çıkartılır. Marksist-sosyalist feminizm kadın sorununu kapitalist düzenden kaynaklanan bir sorun olarak okumaktadır. Kapitalist düzen yıkılıp yerine sosyalist düzen kurulduktan sonra kadın sorunu da çözülecektir. Radikal feminizm ise kadının ezilmişliğinin, sömürülmesinin tarihsel bir sorun olduğunu vurgular. Binlerce yıldır devam eden ataerkil bir düzen söz konusudur. Bu düzende erkeklerin iktidarı söz konusudur. Bu iktidar ilişkisi aile, eğitim, din, hukuk, siyaset gibi kurumların dolayısıyla yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla eşitlikçi bir düzenin sağlanması için ataerkil sistemin ortadan kaldırılması gerekir. Aile, eğitim, din, hukuk, siyaset gibi kurumların yeniden ele alınması gerekir. Annelik pratiği de aile mekânında erkek iktidarını güçlendiren ve yeniden üreten bir pratiktir. Dolayısıyla annelik olgusunun yeniden ele alınması gerekir.

Radikal feminizmin odağında ataerkil toplumsal sistem/düzen vardır. İşlevselci sistem anlayışında olduğu gibi büyük sistemin çalışmasını sağlayan alt sistemler vardır. Başka bir ifade ile bu sistemin çalışmasını sağlayan makro ve mikro toplumsal yapılar söz konusudur. Din, devlet, eğitim ve aile bu büyük çarkın dişlileri gibidirler. Bu dişlilerden herhangi biri çalışmazsa bu sistem çöker. Bu sistemin en önemli parçalarından biri ailedir. Aile sosyalleşme yoluyla, bireyleri, kadın erkek fark etmeksizin ataerkil sisteme sadık kişiler olarak yetiştirilmesini sağlar.

Aile ataerkilliğin başladığı ve sürdürüldüğü en küçük toplumsal birimdir. Klasik ataerkil aile sisteminde yaşlı erkekler genç erkeklere ve kadınlara hükmederlerdi. Ailedeki bu düzen ataerkil sistemin tabiri caizse sigortasıdır. Çünkü kadın bu yolla rollerini ailede içselleştirmekte ve aile

tarafından kendisine yüklenen ev işleri, doğurganlık ve çocuk bakımı nedeniyle kamusal alandan uzaklaştırılmış olmaktadır. Kadın kimliğiyle özdeşleştirilen anne, ev kadını gibi sıfatlar kadının bu sınıfsal konumunun kalıcılığınca neden olmaktadır.

Radikal feministlere göre kadınlar binlerce yıldır özellikle aile kurumunda ve bilhassa annelik rolü üzerinden ataerkil sistem tarafından sömürülmektedirler. Buna son vermenin yolu ataerkil düzeni ve bileşenlerini ortadan kaldırmaktır. Bu durumda öncelikle kadınlar annelik vasfı üzerinden kadınlara yüklenen “işleri” omuzlarından atmalıdırlar. Çocuk bakımı, çocuk yetiştirme, çocuk büyütme gibi “işlerde” erkekler rol almalıdırlar. Teknoloji geliştikçe kadını bağımlı kılan doğurganlık ve emzirme işleri ile ilgili de yeni alternatifler üretilmelidir. Son olarak annelikle ilgili mitolojik söylem yapı sökülmesine uğratılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ataman, M. (2009). “Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti”. *Alternatif Politika*, 1/1 (Nisan), 1-41.
- Atan, M. (2015). “Radikal Feminizm: “Kişisel Olan Politikadır” Söyleminde Aile”. *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*. 1/2 (Ekim), 1-21.
- Badinter, E. (2020). *Kadınlık mı Annelik mi?*. Çev. A. Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baumgardner, J. (2011). *F'em! : Goo Goo, Gaga and some thoughts on balls*. New York: Seal Press.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın “İkinci Cins I” Genç Kızlık Çağı*, Çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları.
- Beauvoir, S. (2010). *Kadın “İkinci Cins 2” Evlilik Çağı*, Çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis.
- Berktaş, F. (2014). “Feminist Teoride Açılımlar.” Ed. Yıldız Ecevit ve Nadire Kalkıner, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Butler, J. (2010). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis.
- Çağlı, A. (2020). “Feminizm ve Politika İlişkisi Bağlamında Radikal Feminizm”. *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 6, 137-143.
- Çaha, Ö. (1996). *“Sivil Kadın”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın içinde*, Çev. Ertan Özensel, Ankara: Vadi Yayınları.
- David, M. (2000). “Serbest Piyasa Feminizmi: Bir Cevap”, David Conway (ed.), *Serbest Piyasa Feminizmi içinde* Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Liberte Yayınları.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dikici, E. (2016). “Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 43, 523-532.

- Donovan, J. (2001). *Feminist Teori*. Çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Meltem Ağduk Gevrek. İstanbul: İletişim.
- Engels F. (1990). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Finger, A. ve Rosner, V. (2001). "Doing Feminism in Interdisciplinary Contexts", *Feminist Studies*, 27/2, 499-503.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Güneş, F. (2017). "Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/2, 245-256.
- Güngör Baran, A. (2023). *Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?*, 29.05. 2023 tarihinde <https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/> adresinden alınmıştır.
- Heywood, A. (2014). "Feminizm", *Siyasi İdeolojiler içinde Çev: Şeyma Akın*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hill, B. (2003). *Bizans İmparatorluk Kadınları 1025-1204: İktidar, Himaye ve İdeoloji*. Çev. Elif Göktepe Tut, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hooks, B. (2012). *Feminizm Herkes İçindir*. Çev. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Ece Aydın, Şirin Özgün. İstanbul: BGST.
- Hooks, B. (2015). *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. New York: Routledge.
- Jaggar, A. M. (1988). *Feminist Politics and Human Nature*. New Jersey: Rowman & Littlefield Publishers.
- Lorraine, C. (2000). *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- Michel, A. (1995). *Feminizm*. Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. Çev. Seçkin Selvi. İstanbul: Payel Yayınları.
- Mitchel, J. (1984). "Kadın Ve Eşitlik", Juliet Mitchel ve Ann Oakley (Ed.), *Kadın ve Eşitlik*, Çev. Fatmagül Berktay, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Neyer, G., ve Bernardi, L. (2011). "Feminist Perspectives on Motherhood And Reproduction." *Historical Social Research*, 36/2, 162-176.
- Oakley, A. (1985). *Sex, Gender And Society*. London: Temple Smith.
- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, Çev. Mefkure Bayatlı. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Scott, J. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. Çev. Aykut Tunç Kılıç. İstanbul: Agora.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Steeves, L. H. (1994). "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları." Mehmet Küçük (Der.). Medya, İktidar, İdeoloji. Ankara: Ark Yayınevi.
- Taş, G. (2016). "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri". Akademik Hassasiyetler. 3/5, 163-175.
- Wollstonecraft, M. (2012). Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi, Çev. Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yörük, A. (2009). "Feminizm/ler." Sosyoloji Notları, 7, 63-87.
- Zalewski, M.(1995). "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?", International Affairs, 72/2, 339-356.